

PÓKECZ KOVÁCS ATTILA

Gazdasági érdekek jogügyleti megjelenése a TPSulp. 45 okiratban

A *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*nak nevezett okiratgyűjteményt 1959. július 24-25-én autópálya építési munkálatok során találták meg.¹ A Sulpiciusok – akik generációk óta bankárként tevékenykedtek Puteoliban – irattára egy murécinei villa romjai közül került elő.²

A Puteoli székhelyű – gazdaságilag független felszabadítottak társadalmi csoportjához tartozó³ – Sulpiciusok bankjának tevékenységi körébe a pompeji viaszostáblák tanúsága szerint a pénz- és kölcsönügyletek mellett egyéb üzleti ügyek is tartoztak.⁴ Így ügyfeleik jogügyleteinél is eljártak, ezért kerülhetett az irataik közé a Camodeca által *locatio horrei cum pignoris datione*nek minősített raktárbérleti szerződés is.⁵ Az olasz szerző vitatható elnevezése jól rámutat arra a tényre, hogy a bérlő által bérbevett raktárépületben elzállogosított terményeket tárolnak, s ezen keresztül arra is, hogy a pár soros okirat mögött bonyolult gazdasági viszonyok állnak, amelyek kifinomult és magas szintű jogi formát öltöttek a TPSulp. 45 megjelölésű viaszostábla szövegében.⁶ Rövid ta-

---

¹ CAMODECA, GIUSEPPE: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, Roma, 1999.; BOVE, LUCIO: *Documenti processuali dalla Tabulae Pompeianae di Murécine*, Napoli, 1979. 1–20. pp.; GRÖSCHLER, PETER: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanischen Urkundenfunden*, Berlin, 1997. 24–26. pp.

² A bankárok szerepéről az ókori Rómában FÖLDI ANDRÁS: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Budapest, 1997. 223–246. pp. A bankház pénzügyleteihez: I. JAKAB, ÉVA: *Aus der Praxis der antiken Bankhäuser: Die Geldtransaktion der Titinia Antracis*, in: HAMZA GÁBOR et. al.: *Iura antiqua-lura moderna*, Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag, Pécs, 2001. 117–130. pp.

³ BÜRGE, ALFONS: *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*. SZ (104) 1987, 465–558. pp.; CAMODECA 1999, 22–26. pp.; GRÖSCHLER 1997, 43. p.

⁴ ANDREAU, JEAN: *Les comptes bancaires en nature*. Index (15) 1987. 413–422. pp.; JAKAB ÉVA: *Vectura pro mutua: Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D.19.2.15.6*. SZ (107) 2000. 244–273. pp.

⁵ DUBOIS, CHARLES: *Pouzzoles antique*, Paris, 1907.

⁶ WOLF, JOSEPH GEORG: *Der neue pompejanische Urkundenfund. Zu Camodecas, Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, in: *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund. Gesammelte Aufsätze von Joseph Georg Wolf*, Berlin, 2010. 139. p.: „TPSulp. 45 ist indessen keine 'Locatio horrei cum pignoris datione', sondern, wie TPSulp. 46, ein Mietvertrag über Speicherraum, in dem Pfandgut eingelagert ist....”. I. POZSONYI NORBERT: *Zálogjog a szerződési okiratok tükrében. (Kauteláris praxis a preklasszikus és a klasszikus korszakban)*, PhD értekezés, Szeged, 2012. lj. p. 328. lj. Helyesen jegyzi meg Pozsonyi – Wolffal egyet-

nulmányomban az okirat jogi elemzését gazdasági szempontból közelíteném meg, melynek köszönhetően a szakirodalomban eddig még kevésbé kutatott rész kérdések vizsgálata új összefüggések felvázolását eredményezheti.

1. A Sulpiciusok bankházának Pompejiben talált viaszostáblái között három okirat lelhető fel, amely Camodeca kiadásában a XI. fejezetben a „*Locationes*” címszó alatt kapott helyet, közülük kettő pedig a raktár (*horreum*) bérbeadásával kapcsolatos jogi problémákat is érint: a TPSulp. 45, amelyet Camodeca a „*locatio horrei cum pignoris datione*”, illetve a TPSulp. 46, amit a „*locatio horrei*” címszó alatt tárgyal. Mindkét viaszostábla három táblából álló *chirographum*, a TPSulp. 45 elnevezésű 37. év július 2-án, a TPSulp. 46 megjelölésű pedig 40. év március 13-án kelt. A továbbiakban elsősorban a TPSulp. 45 viaszostáblát vizsgálom, az elemzés alapjául Giuseppe Camodeca olvasata és emendációja szolgál.⁷ A vizsgált forrás egy viszonylag jó állapotban fennmaradt *triptychon*, vagyis egy ún. kettős okirat.⁸ A három táblából álló dokumentum belső oldalain viasz őrizte meg a 2. és a 3. oldal feliratát, egy külső, szintén viaszfelirat az 5. oldalon található. A 4. oldal foglalja magába azt a kiemelkedő farészt, amelyen a két belső tábla összefűzését szolgáló fonál helyezkedett el, ami a tanúk (*signatores*) pecsétjeit rögzítette a fához. A fatábla külső oldalai (az első tábla külső első és a harmadik tábla külső második oldala) borítóoldalként szolgáltak.

TPSulp. 45:

Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (graphio, scriptura interior)

„C(aio) Caesare Germanico Augusto | Ti(berio) Claudio Nerone Germanico
co(n)s(ulibus), | VI (sextum) non(as) Iulias. | Diognetus C(aii) Novi Cupaeri ser(vus)
| sripsi iusu Cupaeri domini | mei cora ipsum me locasse | Hesico Ti(berii) Iulii
Augusti liberti | Aeueni ser(vo) horreum XII | in horreis Bassianis publicis
Putiolano= | rum medis, in quo repositu | est triticum Alexandrini, | quod pignori
accepit

pag. 3

hodie ab (Caio) Novio Euno, | item in isdem horreis | imis intercolumnia, ube |
repositos habet saccos legu= | menum ducentos, quos | pignori accepit ab aeodem |
Eunum. | Ex k(alendis) Iulis in menses singulos | sestertis singlis nummis. | Ac(tum)
Putiulis. (S)

értően –, hogy Camodeca megjelölése nem szerencsés, mivel az okiratban a bérlő olyan raktárépületet vesz bérbe, amelyben elzálogosított dolgokat raktároznak, nem pedig a bérleti szerződésben megállapított bérleti díj biztosítására ad zálogot a bérlő. Ez utóbbi gazdasági cél esetén nevezhetnénk a szerződést *locatio horrei cum pignoris datione*nek.

⁷ PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Raktárbérllet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45)*, in: JUSZTINGER JÁNOS, PÓKECZ KOVÁCS ATTILA (szerk): *Jogtörténeti Tanulmányok IX*, Pécs, 2008. 215–333. pp.

⁸ PÓLAY ELEMÉR: *A dáciai viaszostáblák szerződésai*, Budapest, 1972. 40–42. pp.

Tab. II, pag. 4

C(aii) Novii (S) Cypaeri |A(uli) Mévii (S) A(uli) f(i)lii) Fal(erna) Íuli | Diogneti (S)
C(aii) Novii Cypaeri ser(vi) | C(aii) Novii (S) Cypaeri (liberti) Eúni | Írénei (S)
C(aii) Íulii Senecionis ser(vi) | [Dio]gneti (S) C(aii) Novii Cypaeri servi⁹

Tab, III. pag. 5 (graphio, scriptura exterior)

„C(aio) Caesare Germanico Augusto | Ti(berio) Claudio Nerone Germanico
co(n)s(ulibus), | sextum) nonas Íulias. Diognetus C(aii) Novi | Cypaeri ser(vus) |
sripsi iusu Cupaeri domini | mei coram ipso me locasse | Hesyco |Ti(berii) Íuli
Augusti (liberti) Eueni ser(vo) horreum | duodecimum in horreis Bassianis publicis |
Putiolanorum mediis, in quo repositum | est triticum Alexandrinum quod pignori |
accepit hac die a (Caio) Novio Euno, item | in iisdem horreis imis inter= | columnia,
ubi repositos habet saccos [du] | leguminum ducentos, quos pignori accepit ab |
aeodem | Euno. | Ex k(alendis) Íuliiis in menses |singulos sestertiis singulis
n[u]m(mis). Ac(tum) P[u]teolis.”

A továbbiakban csak a jogügylet tartalmát hitelesen rögzítő belső táblákat vizsgálom, amelyeket pecsét védett a hamisítástól; a külső táblák szabadon felnyitható módon, mindenki számára hozzáférhetően egyszerűen megismétlik a pecsétekkel védett szöveget. Az okirat egyes szám első személyben, szubjektív stílusban íródott, amelyben Diognetus ura parancsára bérbe adta a Puteoliban található raktáépület pontosan megjelölt részeit. Az okirat nyelvezete vulgárlatin, vagyis a Sulpiciusok archívumának azokhoz az okirataihoz tartozik, amelyeknek szerkesztésmódja eltér a rendes, általános nyelvezettől. Wolf ennek magyarázatát abban látja, hogy Diognetus Gaius Novius Cypaerus rabszolgájaként csak a hallás alapján történő írást tanulta meg. A stílusát jellemző erős vulgárlatin így annak következménye, hogy a Sulpiciusok környezetében ez volt a beszélt nyelv.¹⁰

A jogügyletben Diognetus, Gaius Novius Cypaerus rabszolgája ura parancsára és jelenlétében bérbe adta Hesychnak, a Tiberius császár által felszabadított Euenus rabszolgájának a XII. számú raktáépületet, amely a Puteoli *horrea Bassiana publica* közép részén található, ahol alexandriai búzát helyezett el, amit aznap kapott kézizálogba Gaius Novius Eunustól. Ugyanő a raktár alsó részében az „oszlopok közötti” részben 200 zsák hüvelyeset helyezett el, amit szintén Gaius Novius Eunustól vett át kézizálogként. Bérleti díjként július 1-jétől kezdődően havi egy *sestertius*ban állapodtak meg a

⁹ „Gaius Caesar Augustus Germanicus és Tiberius Claudius Nero Germanicus konzulok évében (Caligula és Claudius), július *nona*ja előtti hatodik nap (Kr. u. 37. július 2-án). Én, Diognetus, Gaius Novius Cypaerus rabszolgája, uram parancsára és jelenlétében azt írtam, hogy bérbe adtam Hesychnak, a fenséges Iulius Tiberius által felszabadított Euenus rabszolgájának a 12. számú raktáépületet a Puteoli lakóinak Bassianus nevű közepén fekvő közraktáraiban, amelybe alexandriai búzát raktároztak, amit (Hesychnak) a mai napon Gaius Novius Eunustól kézizálogként átvett, hasonlóképpen ugyanezen a raktárakban, a legalsó raktáépületekben, az oszlopközöket, ahol 200 zsák hüvelyeset terményt raktároztak, amelyeket (Hesychnak) zálogul kapott ugyanattól az Eunustól. Július elsejétől havonta egy sestertiusért. Kelt Puteoliban.” Pozsonyi Norbert fordításának figyelembevételével. L. POZSONYI 2012, 70. p.

¹⁰ WOLF 2010, 85. p.

felek.¹¹ Az okirat megértéséhez szükségesnek látom az érintett személyek közötti gazdasági érdekviszonyok feltárását, amelyről még négy másik Pompejiben talált viaszos-tábla is tanúskodik. Az első a TPSulp. 51, amely egy Kr. u. 37. június 18-án (vagy esetleg 28-án) kelt *triptychon*.¹² Ebben Gaius Novius Eunus kölcsönkapott (*mutuumként*) tízezer *sestertius* Euenus *libertustól*, annak rabszolgája, Hesychus közvetítésével (*ab Eueno... per Hessucus servum eius*), aki *stipulatio* útján kötelezte magát Hesychusnak a visszafizetésre, és saját adósságának biztosítására kézizálogként 7000 *modius* gabonát és 200 zsák hüvelyest adott át, amit a Puteoliban található közraktárban, a *horrea Bassianában* helyeztek el.¹³ Ezt követően a második jogügylet alapján a 37. év július 2-án kelt TPSulp. 52 *triptychon* szerint (ugyanazon a napon kelt, mint a TPSulp. 45) Gaius Novius Eunus ugyanettől a Hesychustól, az Euenus nevű *libertus* rabszolgájától, átvett később 3000 *sestertius* a június 18-án kapott 10 000 *sestertius* kiegészítéseként. Az újabb összeg visszaadását szintén *stipulatio*ban erősítette meg, és biztosítékként a már korábban a *horrea Bassianában* elhelyezett gabonát és hüvelyeseket adta kézizálogként.¹⁴ A harmadik jogügyletben (TPSulp. 67, *diptychon*¹⁵), amelyet 38. augusztus

¹¹ MACQUERON, JEAN: *Deux contrats d'entrepôts du 1er siècle p. J. C. T. Pomp. 7 et 44*, in: *Études offertes à Pierre Kayser II*, Aix-en-Provence, 1979. 202. p.

¹² TPSulp. 51: Tab. I, pag. 2-tab. II pag. 3 (graphio, scriptura interior)

Cn(aeo) Acceronio Proculo C(aio) Petronio Pontio co(n)s(ulibus) | XIV k(alendas) Iulias. | C(aius) Novius Eunus scripssi me accepisse {ab} | mutua ab Eueno Ti(berii) Cessarisi Augusti | liberto primiano appente per | Hessucus ser(vum) eius et debere ei sesterta | decem milia nummu, que ei redam | cum petiaerit, et ea sesterta decem mi= | lia, <q(uae)> s(upra) s(cripta s(unt)), p(roba) r(ecte d(ari)) stipulatus [[ets]] est Hessucus | Eueni Ti(berii) Cessarisi Augusti l(iberti) Primiani | ser(vus), spepodi ego C(aius) Novius Eunus, | pro quem iis sestertis decem milibus | n um«m»u dede ei pignoris ar«ab»onis=

pag. 3

ve nomine tridici Alxadrini modium | septe milia plus minus et ciceris faris | monocopi lentis in sacis ducentis modium | quator milia plus minus, que omnia | possita habeo penus me in horeis Bassianis | puplicis Putolanorum, que ab omni | vi periculo meo est, [[dico]] fateor. (S) Actum Puteolis

¹³ SERRAO, FELICIANO: *Impresa e responsabilità a Roma nell'età commerciale*, Pisa, 2002. 49–64. pp.

¹⁴ Mutua cum stipulatione TPSulp. 52 (i. sz. 37. július 2.) (TP16):

Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (graphio, scriptura interior)

C(aio) Cessasare Germanico Aug(usto) | Ti(berio) Claudio Germanico co(n)s(ulibus), | VI nonas Iulias. C(aius) Novius Eunus | scripssi me accepisse muta ab | Hessco Eunni Ti(berii) Cessarisi Augusti | l(iberti) Primiani ser(vo) [muta] et | debere ei sestertia tra milia | nummu, pre(ter) alia HS X n(ummum) | que alio chirographo meo | eidem debo, et ea sestertia | tra milia num(mum) | q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) p(roba) {r(ecte)} recete dari

pag. 3

stipulatus ets Hessucus Euni | Ti(berii) Cessarisi Augusti l(iberti) Primiani | ser(vus) spepodi ego C(aius) Novius Eunus, | in qua ominis suma dedi ei | pignoris tridigi Alxandrini modi= | um septe mila, quot est possit(um) | in horeis Bassianis publicis Putola[nor(um)] | medis horeo duodec[imo], et sacos ducent[t]= | os lentis c[ice]r[is] | + issi monocopi | et faris in quibus sunt modium | quator milia, qui sunt possiti in | isdem horeis, que omnia ab omni | vi periculo meo est, fator. (S) Actum Putolis.

lásd: ADAMS, JAMES NOEL: *The Latinity of C. Novius Eunus*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 82 (1990), 227–247. pp.

¹⁵ TPSulp. 67 (38. augusztus 29.):

Tab. I, pag. 2 – Tab. II pag. 3 (graphio, scriptura interior)

Ser(vio) Assinio Celere Sex(to) Nonio Co(n)s(ulibus) | IV k(alendas) Septeberes. | C(aius) Novius E(u)nus scripssi me | debere H(es)uco C(aii) Cessarisi Aug(usti) | Germ(anici) ser(vo) Eueniano | sesterti(os) mile) centum trigina | numm(os), quos ab eo mutuos | su(p)ssi et (redam) ipssi aut | C(aio) Sulpicio (Fausto), cum petiarit, | eosque sestertios mile cent(um)

pag. 3

29-én kötötték meg a felek, G. Novius Eunus elismeri, hogy ugyanettől a Hesychustól, Caligula rabszolgájától 1130 *sestertius* kapott kölcsönként, amelynek visszafizetését *stipulatio*ban is ígéri Hesychusnak, vagy C. Sulpicius Faustusnak *adiectus solutionis causaként*.¹⁶ A negyedik jogügyletben (TPSulp. 68), amely egy 39. szeptember 15-én kelt *triptychon*,¹⁷ Gaius Novius Eunus ismételen elismeri és ígéri, hogy a Hesychustól, Caligula császár rabszolgájától kapott azt az 1250 *sestertius*, ami kölcsönből még utolsó részletként adósságként fennáll, november 1-jéig visszafizeti Hesychusnak, vagy C. Sulpicius Faustusnak, valamint késedelem esetére *stipulatio*ban ígéri napi 20 *sestertius poena* fizetését.¹⁸

A fenti négy jogügylet és a vizsgálataink középpontjában álló TPSulp. 45 összevetése alapján a tényállás tehát a következő: Hesychus Euenus Primianus császári *libertus* rabszolgájaként két alkalommal kölcsönt adott 13000 *sestertius* összegben Gaius Novius Eunus számára, aki ennek az összegnek a visszafizetését megígérte, és élelmszereket is adott át Hesychusnak kézizálogként, amelyet a Puteoliban található *horrea Bassiana* nevű közraktárban helyeztek el.¹⁹ Ennek a dologi biztosítékként átadott gabonának és hüvelyeseknek a tárolására adta bérbe Diognetus, Gaius Novius Cypaerius rabszolgája a raktárpületet. Ezt követően újabb ügyleteket kötöttek a felek, így 38. augusztus 29-én Gaius Novius Eunus újabb 1130 *sestertius* összeg átvételét ismeri el Hesychustól, amit vagy neki, vagy C. Sulpicius Faustus bankárnak kell visszafizetnie. Időközben Euenus császári *libertus* meghalt, ezért vagyona *patronusára*, Caligula császárra szállt át.²⁰ Így Hesychus immár császári rabszolgaként folytatta a jogügyleteit Gaius Novius Eunusszal.²¹ A TPSulp. 68. számú dokumentum november 1-jét jelölte meg a kölcsön visszafizetésének határidejeként anélkül, hogy a zálogba adott gabonáról említést tett volna. Felmerül a kérdés, miért kerültek ezek az okiratok a Sulpiciusok bankházának archívumába? Ennek oka az lehetett, hogy Caius Sulpicius Faustus, a

trigina nu(m)mos, q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), | proba (!) re(cte) da ri stipulatus | ets He(sucus C(aii) C)essarar Augusti | Germ(anic)i ser(vus) Euenianu(s) | spepodí e(go C(aius) No)vius Eunus. | (S) Actum Putolis

¹⁶ BOVE 1999, 44–49. pp.; SERRAO 2002, 52. p.

¹⁷ TPSulp. 68 (39. szeptember 15.):

Tab. I, pag 2 – Tab. II pag. 3 (graphio, scriptura interior)

Cn(aeo) Domitio Afro a(ulo) Didio Gal(l)o co(n)s(ulibus) | XVII k(alendas) Oct(o)beres | C(aius) Novius Eunus scripssi me debere | Hesuco C(aii) Cessarar Augusti Germanic(i) | ser(vo) Eueniano stertertios mile | ducentos quiuaginta nummos | reliquos ratione omni putata, | quos ab eo mutos accepi, quem | suma iuratus promissi me | aut ipssi Hesuco aut C(aio) Sulpicio | Fausto redturum k(alendis) Noembrib(us) | primis per lobe Optum<u>M' a' xu= | mu et nume dibi Augusti et | Genium c(aii) Cessarar Augusti; | quot si ea die non solvero,

pag. 3

me non {t} solum peiurio tene= | ri set etiam peone nomine | in de sigulos sestertios vigienos | nummo obligatum iri et | eos HS I CCL, q(ui) s(upra) s(cripti) s(unt), probos recte | dari stipulatus e<s>t Hessucus C(aii) | Cessarar Augusti ser(vus) spepodí C(aius) Novi= | us Eunus. (S) | Actum in colonia Iulia | Augusta Putolis.

¹⁸ BOVE 1999, 44–49. pp.; SERRAO 2002, 52–53. pp.

¹⁹ BOGAERT, RAYMOND: *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyde, 1968. 354. p.

²⁰ FÖLDI, ANDRÁS: *Esquisse historique sur la condition des descendants d'affranchis en droit public romain sous l'empire*, in: RENA VAN DEN BERGH (ed): *Ex iusta causa traditionis*, Essays in honour of Eric H. Pool, Pretoria, 2005. 92–108. pp.

²¹ SERRAO 2002, 53. p.

bankház vezetője, aki a 37. júniusában kötött jogügyletnél tanúként szerepelt (TPSulp. 51), a következő években Hesychustól, a hitelezőtől felhatalmazást kapott (*adiectus solutionis causa*) a tartozások átvételére.²² Emellett Verboven rámutatott arra a gyakorlatra is, hogy a Sulpiciusok nem mindig csak saját pénzüket kölcsönözték, hanem egyben a megtakarításaikat kamatra kölcsön adni kívánó magánszemélyeket is kiközvetítették a tőkehiánnyal küszködő vállalkozóknak. Ilyenkor a két félnek segítettek a jogügylet megfogalmazásánál, illetve a dokumentumokat is megőrizték. Tehát elképzelhető, hogy így került a Sulpiciusokkal kapcsolatba a kölcsönt nyújtó Euenus Primianus is.²³

Összegezve az eddig elmondottakat alapvetően három jogalany közötti gazdasági viszonyok képezik a jogügylet alapját. Az egyik személy Gaius Novius Cypaerius *horrearius* Diognetus nevű rabszolgája, aki a raktárépületét bérbé adja ura jelenlétében és tudtával. Fontos tény, hogy a bérbeadó státusza rabszolga, s ezt a körülményt, illetve a tulajdonosának nevét az okirat tartalmazza is. Emellett a „*iussu domini mei*” kifejezés arra utal, hogy a rabszolga (Diognetus) kifejezetten ura utasítására kötött jogügyletet, így a bérleti szerződés előnyeit nem ő, hanem tulajdonosa (Cypaerius) élvezte, mivel nem különvagyonra (*peculiuma*) keretében, hanem *dominus*ának képviselőjében járt el.²⁴ Így tulajdonosa ellen a rabszolgával szerződést kötő személy *actio (conducti) quod iussu* nevű prétori járulékos keresetet is indíthatna.²⁵ A másik szereplő, a Hesychus nevű rabszolga, a raktárépület bérlője, aki egy Euenus Primianus nevű felszabadított (*libertus*) tulajdonában állt. Az okirat emellett egy zálogjogviszonyra is utalást tesz: Hesychus záloghitelezőként szerepel, zálogadósa pedig Gaius Novius Euenus. A raktárban elhelyezett árukat *causa pignoris* tartotta magánál a raktárbérlő. A továbbiakban elsőként a raktárépületet bérbeadó (*horrearius*) gazdasági érdekeinek jobb megértése érdekében a raktárházak működési mechanizmusát elemeznénk. Ezt követően megpróbálunk választ keresni a zálogadás, gabonatulajdonos Gaius Novius Euenus cselekedeteinek mozgatórugójára, nevezetesen arra, hogy mi motiválhatta sorozatos kölcsönfelvételeit.²⁶ Végül a kölcsönadó, Hesychus, illetve ura, Euenus Primianus érdekeinek elemzésére térnek rá.

2. Az élénk árucserforgalmat lebonyolító gazdaságok esetében a piacon értékesíteni kívánt termékek és termények szükségképpen feltételezik a raktárak igénybevételének lehetőségét. A raktárak megjelölésére a rómaiak két szót is használtak: a *granarium* elsősorban a gabona és a különböző gyümölcsök tárolására szolgáló magtárak voltak, míg

²² VIRLOUVET, CATHERINE: *Les denrées alimentaires dans les archives des Sulpicii de Pouzsoles*. Cahiers du Centre Gustave Glotz (11) 2000, 132–133. pp.

²³ VERBOVEN, KONRAAD: *L'organisation des affaires financières des C. Sulpicii de Pouzsoles (Tabulae Pompeianae Sulpiciorum)*. Cahiers du Centre Gustave Glotz (11) 2000, 169–170. pp.

²⁴ JAKAB ÉVA: *Raktárházak a tengeri kereskedelem szolgálatában*, in: SZABÓ BÉLA – ÚJVÁRI EMESE (szerk.): Universitas „unius rei”. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen, 2014. 151. p.

²⁵ POZSONYI 2012, 71. p.

²⁶ POZSONYI NORBERT: *Zálogjog a Kr. u. I. század szerződési gyakorlatában (A TPSulp. 52 exegézise)*, in: SZABÓ BÉLA – ÚJVÁRI EMESE (szerk.): Universitas „unius rei”. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen, 2014. 217–240. pp.

a *horreum* általánosabb jelentéssel bírt.²⁷ Ez utóbbi mindazon raktáépületek megjelölésére szolgált, amelyek mezőgazdasági termékektől kezdve (például bor)²⁸ a legkülönbözőbb áruk elhelyezésére szolgáltak, mint például építési anyagok, téglák vagy márványlapok.²⁹ Az archeológiai leleteknek köszönhetően a római időkből több száz ilyen raktáépület maradványai tanúskodnak a raktározási tevékenység jelentőségéről. Rómában, a birodalom fővárosában egy külön raktárnegyed is kialakult.³⁰ A nagy kikötővárosokban, különösen Ostiában és Puteoliban működtek még jelentős raktárközpontok.³¹ Ostia mindössze húsz kilométerre feküdt Rómától, ám fejlődését sokáig gátolták az öbölben található homokzátányok, ezért a délebbre fekvő Puteoli kikötője fogadta a tengerentúlról érkező árukat, elsősorban gabonaszállítmányokat.³² A Puteoli kikötőjében található raktáépületekről tudjuk, hogy már a köztársaság korában is léteztek. Puteoli mindaddig megőrizte jelentőségét, amíg Claudius császár alkalmassá nem tette Ostia kikötőjét a nagyobb hajók fogadására is. Annak ellenére, hogy ekkortól Róma városa számára már kedvezőbb volt az áruk Ostiában történő kirakodása, Puteoli továbbra is jelentős kikötőként működött. Puteoli és Róma között szárazföldi úton is továbbították a gabonaszállítmányokat, ezt a két város közötti útszakasz mellett állomások régészeti leletei is alátámasztják. Mindkét kikötőben kialakult tehát a vállalkozások egyik sajátos, igen fejlett változata, a magánraktárak (*horrea privata*) üzemeltetése.³³ Az archeológiai, irodalmi, valamint jogi szövegek hézagos volta miatt meglehetősen vázlatos képet adhatunk csak erről a tevékenységi köréről.³⁴ Rómában és a hozzá közel eső két kikötőben, Ostiában és Portusban a raktárak nagy számban fordultak elő.³⁵ Ezeknek java része az állami gabonaellátás (*annona*) biztosítására szolgált, de magánraktárakat is ismerünk, igaz sokkal kisebb számban.³⁶ A magánraktárakban értékes tárgyakat, bútöröket, műtárgyakat, de leginkább nagy tömegű árut, elsősorban gabonát és egyéb élelmezési cikkeket adtak át megőrzésre a *horrearius*nak. Ezekre a városon kívüli, magánszemélyek által is használt *horreum*okra utal Javolenus egyik szövege (D. 32,84: *... quae custodiae causa in horreis extra urbem reposita sunt...*).³⁷ Az epigráfiai leletek, mint a *horrea Nervae*, *Ummidiana* és a *Sacerdotis* raktárak kapcsán fennmaradt szabályok mind a közraktárak gazdasági

²⁷ ALZON, CLAUDE: *Problèmes relatifs à la location des entrepôts en droit romain*, Paris, 1965; RICKMAN, GEOFFREY: *Roman Granaries and Store Buildings*, Cambridge, 1971. 15–123. pp.; THEDENAT, HENRY: *Horreum*, in: *Dictionnaire des Antiquités grecques et romain* S. 3/ 1, Paris, 1900. 268–275. pp.

²⁸ Scaev. D. 33,9,7: *...in horreis amphorae...*; D. 18,1,76 pr.: *Dolia in horreis defossa si non sint nominatim in venditione excepta, horreorum venditioni cessisse videri.*

²⁹ D. 20,4,21,1.: *Negotiatori marmorum creditur sub pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant: idem debitor conductor horreorum Caesaris fuit...*

³⁰ ÜRÖGDI GYÖRGY: *Róma kenyere, Róma aranya*, Budapest, 1969. 129–130. pp.

³¹ HOMO, LEON: *Rome impériale et l'urbanisme dans l'antiquité*, Paris, 1951. 208–210. pp.

³² JAKAB ÉVA: *Panem .... Gabonafuvarozási szerződések az ókori forrásokban*, in: SZABÓ IMRE – TÓTH KÁROLY (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged, 2007. 286–287. pp.

³³ THEDENAT 1900, 268–275. pp.

³⁴ ALZON 1965, 298–340. pp.

³⁵ MOREL, JEAN-PAUL: *La topographie de l'artisanat et du commerce dans la Rome antique*, in: *Collection de l'École Française de Rome* 98, Rome, 1987. 127–155. pp.

³⁶ MACQUERON 1979, 199–212. pp.

³⁷ PAVOLINI, CARLO: *La vita quotidiana a Ostia*, Roma-Bari, 1991. 97–104. pp.

életben betöltött fontos szerepét tanúsítják.³⁸ Alzon szerint a principátus időszakára a *horrearius* felelősségének súlyosabbá válása miatt a magánkézben lévő *horreumok* száma lecsökkent, majd császári, illetve állami tulajdonba kerültek.³⁹ A *horrearii* kezdetben a lakóépületek mellett a mezőgazdasági áruk tárolására épített raktárak őrzői voltak. Amikor ezeket a házi raktárakat megnyitották mások számára is, akkor a *horrearius* raktárossá lett, vagyis valamennyi a *horreum*ban dolgozó személy, a mérlegelők (*mensores*), az elraktározók (*apothecarii* és *cellarii*), a szákvivők (*saccarii*), a talicskázók (*catabolenses*), a hordárok (*baiuli*) és az örök (*custodes*) vezetője lett, és magában a raktárban (*horreum*) lakott.⁴⁰ A *horreumot* felügyelő személy (*vilicus*) viszont nem tartózkodott folyamatosan a raktár közelében. A raktárban zárt helyet bérlők is a *horrearius*nak adták át a helyiség kulcsait.⁴¹ A raktárépületek architektúrájáról is alapos ismeretekkel rendelkezünk. Általában egy nagyméretű, a szállítójárművek áthaladását lehetővé tévő – éjszakára zárva tartott – megerősített főkapu mögött egy szűk áruutca vagy tér helyezkedett el, amelynek oldalain a raktárhelyiségek feküdtek. Az egyetlen helyiségből álló raktártermek voltak a *cellae*, a kisebb rakodóhelyeket *armarium*nak hívták, a falban beépített tárhelyek elnevezése az *arca*, illetve a *loculus*, az osztatlan nagy raktártér megjelölése pedig *intercolumnia* volt.⁴²

A Puteoliban folytatott régészeti ásatások számos feltételezett raktárépület maradványait tárták fel. Az elemzett forrás kifejezetten közraktárról tesz említést, amely a puteoliak tulajdonában volt, és *Bassianának* nevezték. A szövegből világosan kitűnik, hogy a fenti közraktár magánszemélyek számára is nyitva állt, helyiségeiben ők is elhelyezhették áruikat. Ezt a tényt azért szükséges hangsúlyozni, mivel a szakirodalomban Alzon azt a nézetet képviseli, amely szerint a közraktárak kizárólagosan csak az adott közösség élelmezésénél játszottak fontos szerepet, azokat magánszemélyek nem vehették bérbe.⁴³

A szerződés két raktárépületet is említ. Az első bérbevett raktár *in horreis mediis*, míg a másik *in horreis imis* történő elhelyezésről beszél. Az *imis* és a *mediis* melléknévek egyértelműen az eltérő szinteket jelölik. Ennek alapján azt feltételezhetnénk, hogy többszintes raktárépület a bérlet tárgya, a fenti jelzők pedig a földszintet, illetve az első emeletet jelölik. Mivel azonban a bérlő nagyobb mennyiségű búza elhelyezéséről kívánt gondoskodni, nehezen tartjuk elképzelhetőnek, hogy ezt az első emeleten tette volna

³⁸ *Horrea Nervae*, (CIL VI 33744); *horrea Ummidiana* (CIL VI 37795); *horrea Sacerdotis* (CIL VI 33860): (...) *in his horreis privatis Q. Tinei Sacerdotis Clementis locantur horrea apothecae compendiarie armaria* (...).

³⁹ ALZON 1965, 306–307. pp.

⁴⁰ Ezt a felfogást erősíti Ulpianus véleménye is. D. 9,3,5,3: *Si horrearius aliquid deiecerit vel effuderit aut conductor apothecae vel qui in hoc dumtaxat conductum locum habebat, ut ibi opus faceat vel doceat, ibi factum actione locus est, etiamsi quis operantium deiecerit vel effuderit vel si quis discentium*. Szerinte a közútra kidobott, vagy kiöntött dolgok okozta károk miatt a *horrearius*, vagy a *conductor apothecae* ellen lehet *in factum actio*t indítani. Ehhez l. ALZON 1965, 26–27. pp.; FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban*, Budapest, 2004. 188–189. pp. A szerző szerint az alkalmazott deliktumáért való felelősség általános szabályainak hiánya miatt az *edictum de deiectis et effusis* analógia alapján kiterjesztették arra az esetre is, amikor raktárépületből dobtak ki valamit.

⁴¹ ALZON 1965, 21–32. pp.

⁴² Uo. 23–24. pp.; WACKE, ANDREAS: *Rechtsfragen der römische Lagerhausvermietung*, Labeo (26) 1980. 301. p.

⁴³ ALZON 1965, 324. p.

meg.⁴⁴ Valószínűbb ezért azt feltételezni, hogy a *horrea Bassiana* több raktárépületből állt, amelyek egy domboldal különböző szintjén helyezkedtek el, s hozzájuk a gabonát szállító szekerekkel a domboldalban kiépített úton lehetett eljutni.⁴⁵

A raktár hasznosítási módjára két lehetőség is mutatkozott. Egyrészt a raktárt a tulajdonos maga is üzemeltethette volna, vagyis vállalkozóként szerződhetett volna a nála áruikat elhelyezni kívánó megrendelőkkel, illetve eme ügylet megkötésére rabszolgáját (*vilicus*) vagy képviselőjét is felhatalmazhatta. A másik lehetőség a teljes raktár bérbeadása lehetett. Az elemzett szerződésnél Gaius Novius Cypaerus állt a *horrea Bassiana* élén, aki feltételezhetően római polgár volt, erre utal a háromtagú név is. Cypaerust azért is tekinthetjük a raktár bérbeadójának, mivel egyik *libertusa* is ellátta pecsétjével a szerződést (C. Novius Eunus a negyedik helyen említett személy). Fontos megemlíteni, hogy a szerződést pecsétjével ellátó hat személy közül nem mindegyikük tekinthető tanúnak. A szerződés írójának, Diognetusnak a *signum*át kétszer is megtaláljuk (a harmadik és a hatodik helyen), ugyanígy Cypaerus nevével is kétszer találkozunk (az első és a negyedik helyen). Így tehát a tanúk száma összesen három volt, mely elegendő a *chirographum* érvényességéhez.⁴⁶

A TPSulp. 45. számmal jelölt szerződésnél Cypaerust tekinthetjük a közraktár bérbeadójának, miután ő vette át üzemeltetésre a *horrea Bassianát* Puteoli *coloniától*. Puteolinak érdekében állt a közraktár működtetését magánszemélynek kiadni, hiszen így megszabadulhatott az üzemeltetés gondjaitól, és emellett fix összegű biztos jövedelemhez is juthatott a bérleti díj révén. A közraktár magánbérletnek történő kiadásáról feltehetően licit eljárás keretében döntöttek a város magisztrátusai, amelynek során a legkedvezőbb ajánlatot tevő magánszemély lett a nyertes.⁴⁷

A szerződést a raktárirodához tartozó rabszolga, Diognetus írta le *chirographum* formájában.⁴⁸ Ebben a jogügyletben a rabszolga szerepel bérbeadóként, de feltüntették, hogy ura jelenlétében állították ki a szerződést. A *iussu* szó használata egy prétori járulékos keresetre, az *actio quod iussura* enged következtetni, vagyis a rabszolga által kötött szerződésből egyértelműen az ura húzott hasznot.⁴⁹

A *chirographum*ban helyiségek bérbeadása (*locasse*) található, a jogviszonyt *locatio conductio reinek* minősíthetjük.⁵⁰ Ez a jogi forma azzal az előnnyel járt a dolgát a *horreum*ban elhelyező számára, hogy megőrizhette az ott elhelyezett áruinak egyediségét, azok nem keveredtek mások tulajdonával, szemben az ömlesztett gabona közös helyiségben történő elhelyezésével. A *horreum* helyiségeit számokkal jelölték meg, s mi-

⁴⁴ A több emeletből álló raktárépületet és a felső emeleten való raktározást Virlovvet elképzelhetőnek tartotta. Véleménye szerint a raktárak szilárd építmények voltak, ráadásul a felső szinteken való tárolás lehetővé tette az áru átszellőzését is a beáramló száraz levegőnek köszönhetően, másrészt a magasabb szinten való tárolás megkönnyítette az őrzést, mivel a tolvajok nehezebben juthattak hozzá. I. VIRLOUVET 2000, 137–138. pp.

⁴⁵ MACQUERON 1979, 205–206. pp.

⁴⁶ SERRAO 2002, 53–61. pp.

⁴⁷ THIELMANN, GEORG: *Die römische Privatauktion*, Berlin, 1961. 200–204. pp.

⁴⁸ SERRAO, FELICIANO: *Minima de Diogneti et Hesico, Gli affari due schiavi a Pouzzoli negli anni 30 d. C.*, in: VINCENZO GIUFFRÉ (ed.): *Soalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, VII, Napoli, 1984. 3605–3618. pp.

⁴⁹ MONTEVERDI, DONATELLA: *Tab. Pomp. 7 e la funzione dello « iussus domini »*, *Labeo* (42) 1996. 345–366. pp.

⁵⁰ MOLNÁR IMRE: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Szeged, 2013. 68. p.

vel ezek egymástól jól elkülönültek, feltehetően kulccsal is zárhatóak voltak. A szerződés a hüvelyesek elhelyezésére szolgáló helyiséget az *intercolumnia* elnevezéssel jelöli, amely a belső ajtók utáni, oszlopokkal határolt zárt tér lehetett. A raktárban két fajta árut helyeztek el: gabonát és hüvelyeseket. A raktárban őrzött gabona mennyiségét a raktárbérelti szerződés nem jelöli meg, de más szerződések alapján (TPSulp. 51 és 52.) ismert előttünk, hogy Kr. u. 37. június 28-án Gaius Novius Eunus már elhelyezett a *horrea Bassianában* 7.000 *modius alexandriai* gabonát (kb. 604 hl), illetve 4.000 *modius* lencsét és borsót (kb. 347 hl), amelyet 200 zsákban szétosztva tároltak. Ezekből a mennyiségekből arra következtethetünk, hogy Gaius Novius Eunus terménykereskedő (*mercator frumentarius*) lehetett.⁵¹

Gaius Novius Eunus kereskedelmi tevékenységével kapcsolatosan az okiratok alapján az alábbi adatokra támaszkodhatunk. A raktárépületekben az egyiptomi Alexandriából, tehát tengeri úton érkező gabonát (*triticum*) tárolt be, s ha ehhez a tényhez Puteoli tengerparti fekvését a raktárépületeknek a kikötők közelében való elhelyezkedését is számba vesszük (a *horrea Bassiana* 35-40 méterre a tengertől helyezkedett el),⁵² akkor egyértelműen következtethetünk a gabonakereskedelem és a tengeri hajózás kapcsolatára.⁵³ Jakab Éva tanulmányában rámutat, hogy az Alexandriából érkező hajók tízezer és ötvenezer *modius* közötti gabonaszállítmánnyal közlekedtek. Így a 7000 *modius* gabona már majdnem kitette egy kisebb hajó teljes szállítmányát is.⁵⁴ Felmerül a kérdés, hogy az Eunus által felvett pénzösszeg, amit gabonavásárlásra fordított vajon egyszerű kölcsön (*mutuum*) volt-e, vagy inkább a Mediterráneum térségében a kereskedők körében közkedvelt tengeri kölcsön (*foenus nauticum, pecunia traiectica*)? Amennyiben egyszerű kölcsön felvétele történt (*mutuum cum stipulatione*), aminek visszafizetését a beraktározott gabona biztosította volna, akkor előnyösebb lett volna a kölcsönvevő szempontjából a gabonát rögtön eladni és a befolyt összegből a kölcsönt visszafizetni. Az egymással összefüggő okiratok elemzése alapján azonban megalapozottabb az a feltételezés, hogy a gabonavásárlásra fordított kölcsön inkább tengeri kölcsön lehetett. Erre utal a gabona elzálogosításának ideje is. A június elejei időpont a hajózási szezon figyelembevételével az adott évben az Egyiptomból Puteoliba befutó első hajók érkezési idejével esik egybe. A kölcsönre azért lehetett szüksége, hogy a hajózási szezon végéig újabb gabonaszállítmányt finanszírozhasson, arra számítva, hogy a téli hónapokban (*mare clausum*) a hajózási szezonban alacsonyabb áron beraktározott terményt később magasabb áron értékesíthesse.⁵⁵ Fontos körülmény továbbá, hogy a tengeri kölcsön esetében gyakran 30%-os kamattal bocsátották rendelkezésre a tőkét. Ezt ráadásul rövid határidővel, mintegy 20 napon belül kellett kifizetni.⁵⁶

⁵¹ WOLF 2010, 115. p.

⁵² CAMODECA, GIUSEPPE: *Puteoli porto annoario e il commercio del grano in età imperiale*, in: *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la République jusqu'au Haut-Empire. Actes du colloque international de Naples, 14-16 Février 1991*. Rome, École française de Rome, 1994. 109. p.

⁵³ JAKAB 2014, 147-175. pp.

⁵⁴ JAKAB 2007, 286. p.

⁵⁵ VERBOVEN 2000, 168. p.

⁵⁶ Jakab Éva Démosthenes Lakritos elleni beszédére Kr. e IV. század és a Codex Theodosianus Kr. u. V. századi rendelkezésére utal megjegyezve, hogy a szerződési gyakorlat a tengeri kereskedelem esetén hosszú időn keresztül kontinuitást tükrözött. l. JAKAB 2014, 173. p.

A két fenti szerződés alapján ismert előttünk, hogy a *horrea Bassianában* Gaius Novius Eunus helyezte el az árukat, majd ezt követően két kölcsönszerződést is kötött Hesychusszal, Euenus Primianus rabszolgájával. Az első kölcsönszerződés biztosítékként Gaius Novius Eunus a raktárban elhelyezett gabonát kötötte le. A második kölcsönszerződést Hesychus már saját nevében kötötte meg, s ezt Kr. u. 38. július 2-án írták alá.⁵⁷

Ennek a szerződésnek az értelmében Hesychus a *horreum* és az *intercolumnia* bérlőjévé vált, és a neki lekötött zálogtárgy birtokába is lépett. Azoknak azonban továbbra is Gaius Novius Eunus maradt a tulajdonosa, de mégsem szállíthatta el onnan Hesychus jóváhagyása nélkül, s ezt a raktár személyzete is felügyelte. A záloghitelező ebben a bérleti szerződésben tehát a bérlő szerepébe lépett. A raktárszemélyzetnek ismernie kellett az ott elhelyezett áruk jogi sorsát, azt, hogy ki a tulajdonos, és hogy az áru záloggal terhelt-e. Ennek hiányában ugyanis elképzelhetetlen, hogy a más tulajdonában álló, az ott már korábban elhelyezett gabona és hüvelyesek tekintetében bérleti szerződést köthetett volna a záloghitelező. Ha a bérlő magát kézzizálog-hitelezőnek tartotta, ennek igazolását tőle a raktárt felügyelő személyzet kérhette. Ennek a követelménynek Hesychus a kölcsönszerződés bemutatásával egyszerűen eleget tehetett. Diogenetus ugyanis ennek hiányában nem írhatta volna azt a raktárbérleti szerződésben, hogy „*amit a mai napon C. Noviusától kézzizálogként átvett*” (*quod pignori accepit hodie ab C. Novio*).⁵⁸

A szerződés aláírásakor a felek havi egy *sestertius* bérleti díjban (*merces*) állapodtak meg, ami nem tekinthető túlzottan magas összegnek. Felmerül a kérdés, hogy az egy *sestertius* a valós *merces* lehetett-e?

3. Gaius Novius Eunus Kr. u. 37. június 18-án – Hesychus nevű rabszolgáján keresztül – 10000 *sestertius* pénzkölcsönt vett fel Euenus Primianustól, s a kölcsön fejében elzálogosította azokat a terményeket, amelyeket már korábban elhelyezett egy Puteoliban található közraktárban. Ezt követően július 2-án újabb 3000 *sestertius* kölcsönt vett fel, ismételten Euenus Primianustól.⁵⁹ A felek a második szerződésre is kiterjesztették a zálogjogot. Ebből a tényből Emmanuelle Chevreau arra következtet, hogy mivel a tengeri kölcsön kamata gyakran 30%-os lehetett, a 3000 *sestertius* nem is valódi kölcsön, hanem a korábbi 10000 *sestertius*nyi kölcsönösszeg szintén záloggal biztosított kamata, melyet a *mercator frumentarius* a későbbiekben fog megfizetni.⁶⁰ Ismert, hogy a szerződési gyakorlatban a kamatfizetési kötelezettségnek gyakran úgy tettek eleget, hogy a kamat összegével megnövelték a tartozást, vagy magát a kamatkövetelést is kölcsönnek tekintették. A magam részéről ezt a felfogást a felek gazdasági érdekeit középontba állítva plauzibilisnek tartom.⁶¹ Még ugyanezen a napon a záloghitelező (Euenus Primianus) bérbé vette Gaius Novius Cypaeustól azt a raktárhelyiséget, ahová zálogadósa korábban beraktározta az elzálogosított terményeket. A bérleti díjat pedig szimbolikus összegben, havi egy *sestertius*ban határozták meg. Az alacsony összeg feltehetően

⁵⁷ BOVE 1999, 19–28. pp.; SERRAO 2002, 50–61. pp.

⁵⁸ MACQUERON 1979, 211. p.

⁵⁹ POZSONYI 2014, 219–223. pp.

⁶⁰ JAKAB 2014, 172. p.

⁶¹ CHEVREAU, EMMANUELLE: *La pratique du gage dans les tabulae Pompeianae Sulpiciorum*, in: ALTMPEPEN et al. (szerk.): *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag*, Heidelberg, 2009. 195. p.

nem a szokásos bérleti díj lehetett, mivel az egy 3 évvel későbbi (Kr. u. 40. március 13-án kelt) TPSulp. 46 szerint Caius Sulpicius Faustus bankár és a gabonakereskedő Lucius Marius Iucundus között 13000 *modius* gabonára havi 100 *sestertius* volt (*mercede in mensibus singulis sestertis centenis nummis*). Ehhez képest a vizsgált okiratunkban havonta egy *sestertius*-ért 7000 *modius* búzát és 4000 *modius* egyéb terményt, tehát összesen 11000 *modius*-nyi terméket raktározta (megközelítőleg annyit, mint a fenti *mercest* is tartalmazó okiratnál!). Az alacsony összegre több magyarázat is felmerült a szakirodalomban. Virlovuet ugyan nem tartja megalapozott hipotézisnek, de azért utal arra az elképzelésre, hogy feltehetően a hitelező személye miatt lehetett alacsonyabb a bérleti díj, mivel ő császári rabszolga volt. Ugyancsak elveti azt a felfogást, hogy az alacsony bérleti díj a raktáráépület állami jellege miatt volt lehetséges. Egyúttal csatlakozott ahhoz a Camodeca által adott magyarázathoz, miszerint a piaci ártól eltérő bérleti díjat az motiválta, hogy az adós, Eunus a *horrearius* felszabadítottja, ezért neki is érdekében állt az, hogy egykori rabszolgája ezt az összeget felvehesse.⁶² Camodeca magyarázatát nem tartom elfogadhatónak, azonban mindenképpen figyelemreméltó abból a szempontból, hogy felveti annak lehetőségét, miszerint a bérleti díjat valójában nem a raktárbérleti szerződés bérlője, azaz a záloghitelező Euenus Primianus fizethette, hanem inkább a zálogadós.⁶³ A szimbolikus egy *sestertius* összeg megjelölésére azért volt szükség, mert *merces* hiányában a szerződés érvényesen létre sem jött volna.⁶⁴

A szakirodalomban Camodeca mellett Wolf és Crook,⁶⁵ valamint Krämer⁶⁶ is azon az állásponton van, hogy a bérleti díjat a zálogadós volt kénytelen megfizetni. Ezt az álláspontot két okból sem tartja elképzelhetőnek Pozsonyi Norbert. Szerinte ezzel a megoldással a bérbeadó Cypaerus saját helyzetét gyengítené, mivel a bérbeadónak törvényes zálogjoga volt a bérleménybe bevitt dolgokon, így pedig csak egy *sestertius*-nyi összegben szerezne zálogjogot.⁶⁷ Pozsonyinak ezt az észrevételét azért nem tudom elfogadni, mivel a bérleti díj álláspontom szerint nem egy *sestertius* volt. Másik ellenérvét, mely szerint a bérleti szerződés határozatlan jellegéből következően a bérleti díjat nem lehetett összegszerűen kiszámítani, így előre kifizetni a raktáráépület bérbeadójának, szintén nem tartom kellően megalapozottnak. Pozsonyi ugyanis abból a hipotézisből indult ki, hogy a zálogadós által megfizetendő tényleges bérleti díjat előre kellett leróni, mivel csak így jelentett kellő biztosítékot a bérbeadónak az egy *sestertius* miatti bérleti díj teljesítésének kockázata.⁶⁸ Jelentős érdeme azonban Pozsonyinak az a megállapítás, hogy határozatlan idejű bérleti szerződést kötöttek a felek. Ez a szerződés szövegéből, illetve a felek gazdasági viszonyaiból is következik, hiszen amíg a gabonát nem értékesítik, illetve a kölcsönt nem törlesztik, addig raktározni kell. A kölcsön törlesztésének időpont-

⁶² VIRLOUVET 2000, 136. p.

⁶³ CAMODECA 1999, 123. p.

⁶⁴ Gai. Inst. 3,142: ... nisi enim merces certa statuta sit, non videtur locatio et conductio contrahi. I. SIKLÓSI IVÁN: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban, in: AUB (45) 2008, 108–110. pp.

⁶⁵ WOLF, JOSEPH GEORG – CROOK, JOHN ANTHONY: *Rechtsurkunden in Vulgärlatein aus den Jahren 37–39 n. Chr.*, Heidelberg, 1989. 21. p.

⁶⁶ KRÄMER, GERD: *Das besitzlose Pfandrecht. Entwicklung in der römischen Republik und im frühen Prinzipat*, Köln – Weimar – Wien, 2007. 319. p.

⁶⁷ POZSONYI 2012, 72. p.

⁶⁸ Uo.

ját azonban a háttérokirat nem tartalmazza. Meglátásom szerint azonban nem kellett előre leróni a bérleti díjat.

Pozsonyi és köztem a vita abban áll, hogy milyen válasz adható a következő kérdésre: miért elégszik meg a bérbeadó a jelképes összeggel, miért nem piaci bérleti díjat kér? Véleményem szerint „a tényleges bért” feltehetően Gaius Novius Eunus, a kölcsönösszeg felvevője, a kézizálogadós fizethette, míg ő úgy gondolja, hogy a raktáros vállalkozó a szimbolikus *merces* által saját *libertinusát*, a zálogadóst kívánta támogatni. Ezt a felfogást támasztja alá Pozsonyi szerint az a – tanúaláírásokból egyértelműen kitűnő – tény, hogy a zálogadós a bérbeadónak felszabadítottja.⁶⁹ Pozsonyi azon megállapításával, miszerint határozatlan idejű a megkötött raktárbérleti szerződés, valamint Gaius Novius Eunus is rabszolgája volt korábban Gaius Novius Cypaerusnak, egyetértetek, a belőlük levont következtetések azonban meglátásom szerint nem felelnek meg a felek közötti jogviszonyok mögött álló gazdasági érdekeknek.⁷⁰ A jogi kötelék a felszabadított és a volt tulajdonos között valóban fontos, de az üzleti érdek sem hagyható figyelmen kívül. A fentiekben már utaltam rá, hogy Gaius Novius Cypaerus raktáros-vállalkozó (*horrearius*), aki a raktárhelyiségeket bérlő annak tulajdonosától, Puteoli *coloniától*. Az ő üzleti érdeke tehát az, hogy a raktárépületet vagy annak egyes részeit magánszemélyeknek kiadja, s az abból befolyt összegből a tulajdonosnak bérleti díjat fizessen. Ezen túl személyzetének munkabért juttat (vagy saját rabszolgáit élelmezi), a maradék összeget pedig haszonként megtartja. Gaius Novius Eunus, a raktár bérbeadójának *libertinusa* pedig gabonakereskedőként, spekulánsként üzletel. Az okirat tanúsága szerint június és július hónapban kölcsönt vesz fel, hogy olcsó, a tengeren túlról érkező gabonát (alexandriai búzát)⁷¹ vásároljon, a terményt beraktározza, s a hajózási szezon befejezésekor (*mare clausum*: november 11-e és március 10-e között a tengeri fuvarozás szünetelt), a gabonabőség megszűntekor megkísérelje azt drágábban értékesíteni. Gaius Novius Eunus a kölcsönre biztosítékul az első alexandriai szállítmányokkal érkező – már Cypaerus raktárában lévő – gabonát ajánlja, hogy a kölcsönkapott összeggel rögtön újraindulhasson, amíg a tengeren történő fuvarozás lehetséges. Így Pozsonyi hipotézise szerint a raktárakat bérlő *horrearius* – miközben vállalkozásának költségeit fizeti – lemond a hasznát képező piaci bérösszegeért, hogy volt rabszolgájának, a nagy tételben spekuláló gabonakereskedőnek kedvezzen. Ráadásul a nála emiatt elmaradó bevétel elég jelentősnek tekinthető (több szerző is a havi 100 *sestertius* tartja a piaci bérleti díjnak). Ezért nem gondolom valószínűnek helytállóságát, mert bár fontos a *patronus-libertinus* kötelék, de nyilvánvaló, hogy Rómában is a pénzügyi érdekek határozták meg a kereskedelmi ügyleteket elsősorban. Úgy gondolom, hogy – bár azt nem rögzítették az okiratban – a gabonaszpekuláns zálogadósnak kellett a tényleges bérleti díjat fizetnie. Kérdéses, hogy miképpen, hiszen a gabonát határozatlan ideig kellett raktározni. Meglátásom szerint a valós összeg ígérete *stipulatio*val is megtörténhetett. („Ígérsz-e nekem fizetni 100 *sestertius* havonta, amíg a gabona elszállításra nem kerül a raktáramból?

⁶⁹ POZSONYI 2012, 72–73. pp.

⁷⁰ „Feltehetően tehát Cypaerus azért állapodhatott meg Hesychusszal (Primianus rabszolgájával) abban, hogy a bérleti díj összege havi egy *sestertius*, hogy ez a 'többletkiadás' ne terhelje Gaius Novius Eunust.” I. POZSONYI 2012, 73. p.

⁷¹ JAKAB 2007, 288. p.

Ígérem.”). Ebben az esetben a *stipulatio* absztrakt jellege miatt nem tekinthető bérletnek a jogügylet, így az nem is konkurál a záloghitelező és a raktáros közötti okiratba is foglalt bérlettel sem. Ráadásul eme szóbeli ügylet alapján a *merces* fizethető volt utólag is Gaius Novius Eunus által, hiszen a gabona tulajdonosa továbbra is ő maradt, s amennyiben a hitelezőjének zálogjoga az ő visszafizetése miatt megszűnik, gabonája még mindig a raktárban marad. Ha értékesíteni kívánja termékét, és nem fizetné a korábban a raktárosnak ígért összeget, utóbbi majd visszatarthatja árúját. Fontos a hitelt nyújtó Euenus Primianus üzleti érdeke is. Ő abban érdekelt, hogy a kölcsönadott pénzt visszakapja, s erre jó biztosíték a már raktáron lévő gabona, illetve hüvelyes termés. Ezek felett kézizálogot szerez, s a bérlői jogállásánál fogva engedélye nélkül a termés el sem szállítható. A bérleti szerződéssel bérlőként birtokot (*naturalis possessiót*) is szerezhet, s egyben annak megtartását is elősegíti, hiszen a raktáros a búzát ettől fogva csak neki adhatja majd ki.⁷² Az egy *sestertius*nyi bérleti díj számára is kedvező, hiszen több hónap alatt ez akár sok száz *sestertius*t kitevő megelőlegezett költséget is jelentett volna számára (ezt természetesen majd meg is téríthetné zálogadásával, amikor az nyereségét realizálja, de ha az üzleti várakozások meghiúsulnának, eme kiadásainak megtérítése is elmaradna). A raktárbérlet tényleges díjának alapjául szolgáló *stipulatio* azonban a Sulpiciusok irattárában nem maradt fenn. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a Sulpiciusok a pénzt kölcsönző Euenus Primianus révén kerültek kapcsolatba az érdekelt felekkel, s a raktárépületet bérbeadó és az azt bérbevevő közötti ügylet nem tartozott Euenus Primianus és a Sulpiciusok üzleti érdekelttségébe. Emellett az is elképzelhető, hogy a kettőjük közötti *stipulatio*t nem is foglalták írásba, hiszen *partonus* és *libertinus* közötti ügyletről van szó, így a bizalmi viszony erősebb volt, mint a bizonyítási nehézségektől való félelem.

Álláspontomat összegezve tehát a három érdekelt személy, a raktárépületet üzemeltető, a terménykereskedelemmel foglalkozó és a pénzkölcsönző között a gazdasági érdekeiket szem előtt tartó szerződéses kapcsolat jött létre, amelynél a rómaiakra jellemző módon a követelések teljesítését hatékony biztosítékokkal megerősítő gyakorlatot (*Kautelarpraxis*) alakítottak ki. A pénzt kölcsönző személy a hajón gabonát szállító kereskedőnek juttatott tengeri kölcsön visszafizetése biztosítékául zálogjogot szerez annak beraktározott áruin. A zálogjoga érvényesülését havi egy *sestertius*nyi bérleti díjjal kötött raktárbérleti szerződéssel erősíti meg. Amíg tartozásait adósa számára ki nem fizeti, ő bérlőként a *locatio conductio* alapján fizeti a bérbeadónak a névleges összeget. A bérbeadó *horrearius* a raktárépület üzemeltetését Puteoli városától aukción bizonyos összeg fizetése ellenében szerezte meg, azt remélve, hogy a hasznai meghaladják kiadásait. Ennek okán valószínűtlen, hogy megelégedne az egy *sestertius*nyi *mercesszel*. A tényleges bérleti díjat ezért véleményem szerint felszabadítottja a termények árának a téli hónapokban való emelkedésére (a *mare clausum* miatt) spekuláló zálogadós fizeti. Ennek formája egy határozatlan időre szóló *stipulatio* lehetett, amelynek absztrakt jellege nem teszi érvénytelenné a záloghitelező és a *horrearius* közötti bérleti *causán* alapuló szerződést. A terménykereskedő, aki elegendő tőke hiányban kölcsön felvételére kényszerül, elfogadja a tengeri árújára felvett összegek után a magas kamatok fizetését, egyúttal a raktáron lévő áruinak zálogba vételét, amelynek tényleges raktározási költsé-

⁷² POZSONYI 2012, 82–86. pp.

gei is őt terhelik. Mindezekért cserébe hitelezőjétől tengeri kölcsönt kap alexandriai búza és egyéb termények felvásárlására, a raktárépületek üzemeltetőjétől pedig tárolóhelyet. Az így kialakított jogi konstrukció mindhármuk érdekét szolgálta, hiszen a spekuláns a júniusban raktárba került terményeket a téli hónapokban feltehetően magasabb áron értékesíteni is tudta. Az optimálisan kialakított jogi környezetben most már csak a kedvező gazdasági és üzleti viszonyokon múlt a *mercator frumentarius* számításainak sikere. Eunus vállalkozásának sikeréről vagy kudarcáról sajnos továbbiakat teljes bizonyossággal nem tudunk, de ez nem is érinti az általam felállított jogi értelmezést, amelynek központjában az ügyletkötő felek gazdasági érdeke állt.⁷³

---

⁷³ A vizsgált viaszostáblákat tanulmányozó szerzők egy csoportjának meggyőződése szerint a Kr. u. 37-ben kapott 13000 *sestertius* összegből a Kr. u. 38-ban és 39-ben még több mint 1000 *sestertius* tartozása állt fenn Eunusnak Euenus Primianus felé (TPSulp. 67 és TPSulp. 68). Ez pedig szerintük Eunus fizetéseképtelenségére utal, és ezért biztosra veszik, hogy a zálogba vett dolgokat a záloghitelező eladta, de a befolyt vételár nem volt elegendő a teljes hitelösszeg visszafizetésére; I. CHEVREAU 2009, 187–188. pp. Ezzel szemben Jakab rávilágít arra a tényre, hogy a TPSulp. 67 és TPSulp. 68 ügyletnél már nincs szó a 10000 *sestertius*ról, ami arra is utalhat, hogy az első kölcsönt Eunus mégis törlesztette miután sikeresen eladta a gabonát; I. JAKAB 2014, 173. p. Gröschler számításai szerint a zálogtárgyak értéke meghaladta a 30000 *sestertius*t, így a 13000 *sestertius* kölcsönt jelentősen túlbiztosították. Így valószínűtlen, hogy az eladás után nem térült meg a kölcsön; I. GRÖSCHLER, PETER: *Die Mittel der Kreditsicherung in den Tabulae ceratae*, in: VERBOVEN et al. (szerk.): *Studies in Honour of Raymond Bogaert*, Leuven, 2008, 318. p.; POZSONYI 2014, 221–222. pp.